

KİLİT KÜREK ALTINA ALMAK MI? KİLİT KÖREK ALTINA ALMAK MI?

Nail TAN

Bilgi Edinme Kanunu çerçevesinde vatandaşlarımızca TDK'ye sık sık dil ve edebiyatla ilgili yazılı veya sözlü sorular yöneltilir. Uzmanlar, aralarında iş bölümü yapıp sorulara yazılı cevap hazırlar veya sözlü, anında cevap verilebilecekler için telefonda gerekli açıklamada bulunurlar. Kalıplaşmış bir söz varlığının atasözü mü, deyim mi olduğu sorulduğu gibi sözlükteki anlamını yanlış veya eksik bulanlara da rastlanır. Bazı atasözü ve deyimlerin yazılışına; “Bizim yörede böyle söylenir.” diye itiraz edenler görülür. Bir vatandaşımızın, *kilit kürek altına almak* deyiminiyle ilgili yazım hatası şüphesi üzerine, konuyu bir de biz incelemek istedik.

TDK'nin *Güncel Türkçe Sözlük*¹ ve Genel Ağ'daki *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nde,² söz konusu deyim ve çeşitlemeleri şu şekilde yer almaktadır:

kilit kürek altına almak: Her tarafı kilitlemek. *O gün her tarafı kilit kürek altına aldı.* Ömer Seyfettin

kilit kürek olmak: Bir yeri korumak, o yerin güvenilir, sağlam adamı olmak. *Evime kürek ol diye onun sırtını okşar*: Reşat Nuri Güntekin

kilidi küreği olmamak: Her şeyi açıkta bulunmak, kilitli yere saklanmamış olmak,

kilitsiz küreksiz: Açık, kilitlenmemiş.

Taradığımız, içinde en çok söz barındıran deyim sözlüklerinde (Ömer Asım Aksoy, Ahmet Turan Sinan, Ertuğrul Saraçbaşı, Metin Yurtbaşı, İsmail Parlatır'ın

1 TDK (2010), *Türkçe Sözlük*, 11. bsk, Ankara, s. 1440, TDK Yayınları: 549.

2 TDK (2009), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, hzl. Şükrü H. Akalın-Recep Toparlı-Belgin Aksu Tezcan, http://tdk.org.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri

sözlükleri gibi), bu örnekler dışında çeşitlemeye rastlamadık. Sadece, Bâki Yey’in yayımlanmamış atasözü ve deyimler sözlüğünde; *kilit kürek içinde* çeşitlemesini bulduk³.

Deyimdeki *kilit* kelimesinin yazılışında, anlamında bir sorun yoktu. Sorun, kürek kelimesinin yazılış ve anlamındaydı. Acaba, *kilitle kürek* nasıl yan yana gelmiş, anlamı pekiştirici bir rol oynamıştı?

TDK’nin *Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nü⁴ taradığımızda sorumuza cevap verecek, aydınlatıcı ipuçlarına ulaştığımızı anladık. Söz konusu sözlükte, doğrudan doğruya deyimimizin yazılış ve anlamıyla ilgili şu söz varlıkları bulunmaktadır:

körek: Kapı kilidi, kapı mandalı (Elmalı, Kaş/Antalya; Muğla).

korak: Ağaç mandallı kapı (Aksaray).

karak: Kapı mandalı, sürgü (Trabzon, Erzincan).

kara: Anahtar (Konya).

kora: 1. Anahtar (Bozdoğan/Aydın; Bayadı/Ordu; Karaman; Hadım, Ermenek, Ereğli/Konya; Mut, Silifke/Mersin); 2. Kilit (Karaman; Karapınar/Konya; Tarsus/Mersin; Van); 3. Kapı mandalı, sürgü (Ortaköy/Aksaray; Ereğli, Beyşehir/Konya).

kure: Anahtar (Silifke/Mersin).

Muğla İli Ağzları Sözlüğü adlı çalışmada da *körek*’in anlamı TDK’nin *Derleme Sözlüğü*’nde olduğu gibi; “1. Kapı kilidi, mandalı; 2. Baldıran otu” şeklinde açıklanmıştır.⁵

Elimizdeki bu verilere göre; deyimın ana kelimelerinin aslen *kilit* ve *körek* olduğu, aynı veya yakın anlamda kullanıldığı, İstanbul ağzına yaklaştırmak amacıyla *körek*’in *kürek*’e dönüştürüldüğü söylenebilir. Halkımız, Farsça kökenli kilitin yanına aynı veya yakın anlamlı Türkçesini koymuş; böylece kilitleme, koruma, güvenlik altına alma eylemini pekiştirmiştir. Bazı okuyucularımız “kilit anahtar” uyumu dolayısıyla iki kelimenin yan yana getirildiğini düşünebilir. Anonim halk edebiyatında, âşık ve tekke edebiyatında aynı veya yakın anlamlı Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yan yana getirilerek anlam pekiş-

3 Yey, Bâki (t.y.), *Atasözleri ve Deyimler, Dilekler, İlençler, Temsili Fıkralar*, Yayımlanmamış Etüt, TDK Kitaplığı, s. 1347, 15.272 söz.

4 TDK (2009), *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Birleştirilmiş Tıpkıbasım, Ankara, C IV/ s.2923-24, 2964, 3007; C VI/ s.4567, TDK Yayınları: 211.

5 Çınar, Ali Abbas (2004), *Muğla İli Ağzları Sözlüğü*, Muğla, s. 209.

tirmesi yapıldığı sıkça görülen bir durumdur. Pekiştirme, aynı dilden benzer veya yakın anlamlı kelimelerle de yapılabilir. Atasözü ve deyimlerimizden, Karaca Oğlan'ın şiirlerinden bazı örnekler verelim:⁶

- *İnsan beşer*, bazen şaşar.
- Kurt *kapana* düşmeyince, *faka* bastığını anlamaz.
- *Abacı, kebeci*; ara yerde sen neci?
- *Ayrısı, gayrısı* kalmamak.
- *İsmini, cismini* bilmemek.
- *Paraya pul* dememek.
- *Şeki, şüphesi* yok.
- *Dinden, imandan* çıkmak.
- *Yol, yordam* bilmek.

Yalınız git, yoldaş olma yüzüze

Selam verme, *erkânsıza, yolsuza*

Komşu olma, *namussuza, arsız*

Akıbet üstüne hiyle getirir.

Şu gezdiğin Urum mudur, Şam mıdır?

Başındaki *kasvet* midir, *gam* mıdır?

Kime eylik etsem, sonu kem midir?

Bir gün olsun selam salmaz nedendir?

18 yaşına kadar, çocukluk ve gençlik yıllarımda okulların tatil olduğu yaz ayları Kastamonu Araç'ın Kavacık köyünde geçti. Deyimin anlamını araştırırken, 1947-1959 yılları arasındaki köyde yaşadığım hayat gözlerimin önüne geldi. Köyümüzdeki evlerin birçoğunun kapısında ahşap açma/kapama kilit sistemi vardı. Kapının ortasında açılmış yatay bir yuvada sağa sola hareket eden bir kısa çubuk bulunurdu. Bu çubuk, kapı arkasındaki sürgü denilen yatay tahta parçasına takılmıştı. Pervaz ve kapı üzerindeki [şeklindeki iki takoz içinde hareket ederdi sürgü. Bazı evlerde ise ahşap mandalın ucuna bağlı bir ip bulunur, kapı üzerindeki delikten dışarı çıkarılan ip çekildiğinde ahşap mandal yukarı kalkar, kapı açılırdı. Geceleri, bu ip içeri çekilirdi. Demirden yapılma büyük anahtarlı kilitler sadece zengin evlerinde ve buğday ambarı kapılarında kullanılıyordu. Bahçe, sa-

6 Sakaoğlu, Saim (2004), *Karaca Oğlan*, Ankara, s. 608, 609, 612, Akçağ Yayınları: 632.

manlık, ağılla bazı yoksulların kapılarında ise ahşap, uzun, çıkıntılı, dişli anahtarları bulunan şifreli ahşap kapı kilitleri bulunmaktaydı.⁷ Bu tür ahşap kilitlerin Malatya'daki adı “zornak”tır. Köyde hırsızlık yoktu. Hayvan besleyen aileler; kurda, tilkiye karşı köpek beslerlerdi. Geceleri, güven içinde uyumak için ev kapılarının arkasında, *dayak* denilen kalın, dayanıklı ağaç gövdeleri kullanılıyordu. *Dayak*'ın iki ucu toprakla kapı göbeğindeki çıkıntıya yerleştiriliyordu. Kapı arkalarında uygulanan ikinci bir güven artırıcı tedbir ise kapının sağ ve sol pervazlarına çakılmış **L** veya [şeklindeki takozların içine *sürgü* veya *küskü* denilen; meşe, karaağaç, ceviz, ardiç gibi dayanıklı ağaçlardan yapılan yuvarlak, kürek sapına benzeyen uzun, kalın sırtıkların yerleştirilmesi idi. Küskü, hem kapı arkasında kullanılır hem de taş çıkarmada kaldıraç görevi görürdü. Küskü veya sürgünün bulunmadığı, kırıldığı hâllerde kapı arkasındaki güvenlik takozlarının arasına geceleri kürek sapı takılıyordu. Çünkü, kürek sapları da dayanıklı ağaçlardan yapılıyor ve şekil olarak küsküye çok benziyordu. 50'li yılların sonuna doğru hâli vakti yerinde olanlar, bu ahşap sistemi demirden yaptırıldılar. Kapının arkadan sağ pervazına monte edilmiş ucu kancalı demir kalın çubuk geceleri havaya kaldırılıp sol pervazdaki demir halkaya, kancası takılıyordu. Bu demir çubuğa “kapı demiri” deniliyordu. Mandalına ip takılı demir kilit ve kapı arkasındaki demir çubuklu sistem o yıllarda ilçe ve şehirlerdeki evlerde daha yaygındı.

Sonuç

Elimizdeki bugünkü verilere göre, *kilit kürek altına almak* deyimindeki kilit küreğin özellikle kırsal kesimde *kilit körek* şeklinde kullanıldığını göstermektedir. İstanbul ağzını standart Türkçe olarak benimsememiz dolayısıyla *körek*, küreğe dönüşmüştür. Anlamı pekiştirmek, güçlendirmek amacıyla benzer veya yakın anlamlı kelimelerin yan yana kullanılması, halk edebiyatı ürünlerinde yaygın kullanılan bir olgudur. Deyimdeki *körek*, *kürek*; kilit, anahtar anlamındadır.

İstanbul ağzını eserlerinde kullanan ünlü hikâyeci ve romancımız Ömer Seyfettin ve Reşat Nuri Güntekin'in deyimleri eserlerinde kullanmaları yaygınlaşmaya hizmet açısından yararlı olmuştur.

Yapılacak iş, sözlüklerde deyimini; *kilit kürek/körek altına almak* şeklinde yazmak ve *kürek/körek*'in anlamını, dipnot veya sondaki genel sözlükte “kilit, anahtar” olarak göstermektir.

7 Tan, Nail (1997), “Batı Karadeniz Bölgesinde Ahşap Kapı Kilitleri”, *Kültür ve Sanat*, S. 34, 6/1997, s. 35-37.